Benedek József,¹ Szendi Dóra,² Lipták Katalin³

Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: a társadalmi innováció Magyarországon⁴

Kivonat

Az elmúlt évtizedekben az innovációkutatásnak fontos szerep jutott a helyi és regionális gazdasági fejlődés tényezőinek feltárásában. Ma az általánosan elfogadott tudományos kánon része, hogy az innováció különböző formái (technológiai, üzleti és társadalmi innováció) meghatározó szerepet játszanak a városok, régiók, országok gazdasági fejlődésében, versenyképességének alakulásában. A fenti összefüggés arra mutat rá, hogy az innováció fontos tényezője a társadalom térbeliségének, ugyanakkor a földrajz, pontosabban a földrajzi távolság vagy közelség (proximitás) egyik meghatározó eleme az innovációnak. Jelen tanulmányunkban áttekintést nyújtunk az „innováció földrajzának”, pontosabban a „társadalmi innováció földrajzának” legújabb elméleti és empirikus kutatási fejleményeiről, magyarországi alkalmazással.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, társadalmi innováció földrajza, regionális fejlődés, földrajzi közelség

Abstract. Theoretical and Practical Issues of Innovation Research: Social Innovation in Hungary

In recent decades, innovation research has played an important role in exploring the drivers of local and regional economic development. Nowadays, it is part of the generally accepted scientific canon that various forms of innovation (technological, business and social innovation) play a defining role in the economic development and competitiveness of cities, regions and countries. The context above points out that innovation is an important factor in the spatiality of society, but at the same time geography, more precisely geographical distance or proximity, is a determining element of innovation. In the present study, we provide an overview of the latest theoretical and empirical research developments in the “geography of innovation”, more precisely in the “geography of social innovation”, with application in Hungary.

Keywords: social innovation, social innovation geography, regional development, geographical proximity

- 1 Egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajztudományi Kar, Magyar Földrajzi Intézet, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. E-mail: jozsef.benedek@ubbcluj.ro
- 2 Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. E-mail: regszdor@uni-miskolc.hu
- 3 Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet. E-mail: liptak.katalin@uni-miskolc.hu
- 4 A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Benedek József, Szendi Dóra, Lipták Katalin (2020). Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: a társadalmi innováció Magyarországon. *Erdélyi Társadalom*, 18(2), 19–35. <https://doi.org/10.17177/77171.246>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

I. BEVEZETŐ

A nemzetközi szakirodalomban néhány évtizede töretlenül tartja magát egyfajta konszenzus arról, hogy a gazdasági növekedés és fejlődés legfontosabb tényezője az innováció (Aghion és mtsai., 2018; Audretsch & Link, 2018; Benedek és mtsai., 2018). Magyarországon a területfejlesztés és a regionális tudományi szakirodalom foglalkozik mintegy húsz éve élénken a témával (Péti és mtsai., 2009). Ugyanakkor az elmúlt évtized során megfigyelhető a szakirodalomban egy hangsúly- és népszerűség-eltolódás a klasszikusnak tekinthető, tekintélyes K+F-forrásokat felemésztő technológiai vagy technikai innovációról az üzleti és különösen a társadalmi innováció irányába (Moulaert és mtsai., 2013; Benedek és mtsai., 2016; Kocziszky & Szendi, 2018; Szendi, 2018; Benedek, 2019; Varga és mtsai., 2020; Sikos, 2020). Az innováció egyenlőtlen földrajzi megoszlásából immár nem meglepő és elméletileg/gyakorlatilag könnyen értelmezhető a nyugat-európai és a kelet-közép-európai országok közötti tekintélyes fejlődési rés. Utaltunk már korábbi tanulmányainkban arra, hogy a nemzetközi irodalomban széles körben elterjedt és elfogadottá vált az innováció vizsgálatának egy olyan szemlélete, amelyet az „innováció földrajza” megnevezéssel jelölnek (Benedek és mtsai., 2018; Benedek, 2019). Ez a kutatási perspektíva nem csupán az innováció jellegzetességeinek egyenlőtlen térbeli megoszlását jelöli, hanem arra az elképzelésre épít, hogy a földrajz, pontosabban a földrajzi távolság vagy közelség (proximitás) egyik lényeges meghatározó eleme az innovációnak. Ez ugyanakkor azt is feltételezi, hogy létezik egy dialektikus kölcsönhatás a tér és az innováció között. Jelen tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy kritikusan áttekintsük és a társadalmi innovációra alkalmazzuk a fenti, földrajzi, talán helyesebben térbeli perspektívát (Benedek, 2004; Benedek, 2006a; Benedek, 2019 alapján, jelentős kiegészítésekkel). Konkrétan megvizsgáljuk az innováció kevésbé ismert és nehezebben operacionalizálható típusát, a „társadalmi innovációnak földrajzát” egy magyarországi alkalmazás keretében.

2. AZ INNOVÁCIÓ FÖLDRAJZA

A rendkívüli népszerűségnek örvendő társadalmi innovációkutatás nem csupán a témával foglalkozó kutatások és publikációk számának meredek emelkedését vonta maga után, hanem a téma egyre erőteljesebb fragmentációját, diszciplináris szakterületekre bomlását. Így, ma már a talán közismertebb „társadalmi innováció gazdaságtana” mellett az „innováció földrajza” és – miért ne – a társadalmi innováció földrajza megnevezés és kutatási irányzat is konszolidálta

pozícióit és narratíváit (Audretsch & Feldman, 1996; Asheim & Gertler, 2005). A jelenség gyökere a földrajz társadalomelméletek iránti paradigmatis nyitásban, valamint a szociológiában bekövetkezett térbeliség iránti érdeklődés növekedésében keresendő (Benedek, 2000; Benedek, 2002). Maga az elnevezés Bjorn Terje Asheim nevéhez kapcsolódik, és konvencionálisan legcélszerűbb Asheim és Gertler szerzőpáros legbefolyásosabb és legidézettebb munkájának megjelenéséhez kapcsolni, Az innováció földrajza: regionális innovációs rendszerek 2005-ben jelent meg (Asheim & Gertler, 2005). Ebben a szerzők szoros kölcsönhatást feltételeznek a tér (régió) jellegzetességei és a térben lehatárolható, eltérő teljesítménnyel rendelkező innovációs rendszerek között. Bár a fenti gondolat nagyon csábító, van rá empirikus bizonyíték is, illetve számos innovációfejlesztési közpolitikát meghatározott és határoz meg napjainkig, illetve napjainkban, ezzel még gyakorlatilag nem merül ki az innováció földrajzának témaköre. Korábbi vizsgálatunkban rámutattunk arra, hogy az innováció földrajzának három meghatározó elemét lehet azonosítani: földrajzi távolság, elérhetőség és térbeli koncentráció (Benedek, 2019). Az utóbbihoz soroljuk az új ipari térségeket, az innovatív környezetet, a regionális vagy területi innovációs rendszereket, ipari körzeteket, regionális klasztereket. Már ez a felsorolás sejteti, hogy a szakirodalom adós maradt a tér fent felsorolt három elemének gazdasági fejlődésre gyakorolt, általános elfogadott hatásmechanizmusának feltárásával.

Témánk szempontjából lényeges aspektus, hogy a térbeli koncentráció eredményeként létrejövő gazdasági terekben (függetlenül attól, hogyan nevezzük ezeket) a proximitás, a közelség előnyösebb, azaz alacsonyabb működési költségekkel járó hozzáférést tesz lehetővé az információhoz és a tudáshoz. Az információ és a tudás áramlása itt intenzívebb, ami a térbeli közelségből, a bizalomra épülő technológiai és személyes kapcsolatokból adódik. Továbbá jelentősen jobb a hozzáférés a szolgáltatásokhoz, az infrastruktúrához, a helyi munkaerő-kínálathoz.

3. TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ

A társadalmi innováció vizsgálata nem kevésbé problematikus és belső inkohereenciáktól mentes mint az innováció földrajza. Ez nem csökkenti attraktivitását, ellenkezőleg, az elmúlt öt év során a „web of science” adatbázisban minden évben több mint kétezer olyan publikáció jelenik meg, amelynek címében benne foglaltatik a társadalmi innováció fogalma (Terstriep & Rehfeld, 2000). A problémák alapvetően a szerteágazó definíciókból, értelmezésekből, a rendkívül heterogén mérési módszerekből, a társadalmi innováció települések és kistérségek fejlődésében betöltött hatásmechanizmusának elégtelenségeiből és az eredmények közpolitikai felhasználhatóságának eltérő megítéléséből erednek.

A társadalmi innováció alatt általános, olyan nem piaci alapú újítást értünk, amely az egyének, helyi közösségek jóléti állapotán, életminőségén javít, illetve nem piaci alapú társadalmi szükségleteket elégít ki (Szendi, 2018). Az OECD (2016) értelmezésében a társadalmi innováció nem új termelési formák kialakítását vagy új piacok megszerzését célozza, hanem új lehetőséget ad a társadalmi igények kielégítésére és a lakosság termelésbe integrálására. A társadalmi vállalkozások és a társadalmi vállalkozók mint jelentős innovátorok csupán az elmúlt évtizedben kerültek a társadalmi innovációkutatások fókuszába, mintegy válaszként arra az egyébként jogos kritikára, hogy a kutatási egységek hangsúlyeltolódása az innovátoroktól, tehát az egyé-

nektől különböző aggregátumok irányába (települések, régiók, országok, hálózatok, vállalkozások, szervezetek) ugyanakkor a schumpeteri innovációfelfogás feladását is jelentené (Desmarchelier és mtsai., 2020).

Periférikus régiókra elkészített esettanulmányok alapján megfogalmazódott az a gondolat, hogy a társadalmi innováció alternatív megoldást jelent a fejlődésben elmaradt régiók felzárkóztatásában, vagy más szóval a társadalmi innováció lehetne az egyik forrása a jólét és életminőség növelésének (lásd Kocziszky & Szendi, 2018; Szendi, 2018). Megítélésünk szerint mindaddig nehéz ezt az optimista álláspontot empirikusan alátámasztani, amíg nem körvonalazódik kellőképpen az a konkrét hatásmechanizmus, amellyel a társadalmi innováció gazdasági növekedést, hosszabb távon pedig konvergenciát és felzárkózást generálhatna (Benedek & Veress, 2013; Benedek & Moldovan, 2015; Benedek, 2020). Valószínűbbnek tartjuk, hogy a társadalmi innováció tulajdonképpen nem az innováció egyéb formáinak (üzleti, technológiai, tudományos) az alternatívája, hanem hogy ez szorosan kapcsolódik, együtt mozog statisztikailag a többi innovációtípussal (uo.). Ezen feltételezés területi szempontból azzal a következménnyel jár, hogy azok a térségek képesek jelentős társadalmi innovációt generálni, amelyek kiemelkednek az innovációs tevékenység egyéb formáiban is, és fordítva, gyenge üzleti, technológiai és tudományos innovációt létrehozó régiók társadalmi innovációja sem jelentős. Ugyanakkor valószínűbbnek tartjuk a társadalmi innováció mérhetően pozitív szerepét néhány kistérség, település fejlődésében, de nagyobb területi szinten, mintegy összregionális, aggregált területi szinten a társadalmi innováció pozitív hatásait az eddigi empirikus vizsgálatok nem igazolták (Cebotari & Benedek, 2017; Benedek mtsai., 2018).

A társadalmi innováció értelmezése azonban, ahogyan arra az OECD (2016) is rávilágított, földrajzi térségenként is eltérő lehet. Értelmezésükben például a Nyugat-Balkán vagy a kelet-európai térségek esetében az innováció során még mindig a hagyományos értelemben vett technológiai innovációra fókuszálnak, és a hagyományos kutatásfejlesztési tevékenységekre. A kelet-európai térségben a társadalmi innováció fő hajtóereje a klasszikus kihívások mellett (demográfiai változás és elöregedő társadalmak) olyan tényezők sora, mint a politikai változások, illetve a gazdasági reformok igénye. Az angolszász országokban az egyéni felelősségvállalás szerepe magas, így a társadalmi innovációk általában „zöldmezősök”, nagyszámú független „stakeholder triple”, esetenként „quadruple-helix” szintű együttműködésen alapulnak (OECD, 2016).

4. A TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ FÖLDRAJZA

A városok szerepét az innovációk előmozdításában a szakirodalom magától értetődőnek tekinti. Ebben a vonatkozásban az innovációkutatás jelentős részeredményeket regisztrált. Ilyen az úgynevezett *agglomerációs előnyök vagy hozadékok* (külső hatások vagy externáliák) hatása (Benedek, 2004; Benedek, 2006a), amelynek legfőbb forrása jól ismert és kutatott: a vállalatok térbeli közelsége. Ennek értelmében egy olyan dialektikus kölcsönhatás jellemzi a vállalati telephelyválasztást és a vállalatok térbeli agglomerációját, amelynek meghatározó közvetítő eleme a távolság (proximitás). Továbbá jól ismert az agglomerációs előnyök két típusának a hatásmechanizmusa (Lengyel & Rechnitzer, 2004; Benedek, 2004; Benedek, 2006b): az ágazati előnyök,

amelyek a termelés térbeli koncentrációjából következnek; illetve az urbanizációs előnyök, amelyek a termelés, népesség, infrastruktúra és szolgáltatások térbeli koncentrációjából származnak.

Az agglomerációt és a sűrű városi környezetben keletkező tudásterjesztést az innováció alapvető mozgatórugóinak tekintik. Ezt a nézetet azonban megkérdőjelezték Fitjar és Rodríguez-Pose legújabb tanulmányukban (2020), ahol a városi hely és a helyi együttműködés közötti kölcsönhatást vizsgálták meg Norvégiában (Fitjar & Rodríguez-Pose, 2020). Bár nehéz a norvég esettanulmány eredményeit általánosítani, úgy gondoljuk, hogy kelet-közép-európai környezetben érdemes reflektálni a fenti vizsgálat eredményeire, ezért a továbbiakban ennek néhány fontos eredményét foglaljuk össze. Első megjegyzése a szerzőknek, hogy a rendkívül innovatív és termelékeny vállalatok jelenléte egy ilyen kis méretű országban, ahol nincs nagyvárosi agglomeráció, rejtélyt jelent azoknak az elméleteknek a fényében, amelyek szerint az innováció elsősorban a nagyvárosokban zajlik. A közösségi innovációs felmérés (CIS, 2006–2010) adatait használja annak felmérése céljából, hogy a városi és vidéki területeken működő különféle típusú K+F-együttműködés befolyásolja-e a vállalkozások innovációs hajlandóságát. Az eredmények azt mutatják, hogy a helyi együttműködés a megnövekedett folyamat- és szervezeti innovációval jár, miközben nem eredményez magasabb szintű termék- vagy marketing-innovációt. Ezzel szemben a nemzetközi együttműködés a termék, a piacra lépő és a marketing-innovációk nagyobb valószínűségével áll összefüggésben. Ezenkívül a városi vagy vidéki térségekben való elhelyezkedés nem befolyásolja a legtöbb norvég innovációs eredményt. A városokban való elhelyezkedés szintén nem befolyásolja a helyi K+F-együttműködést (uo.). Az eredmények azt sugallják, hogy a földrajzi távolság számít, de Norvégiában csak bizonyos típusú innovációk esetében. A szervezeti innováció szilárdan társul azon különféle típusú partnerek számához, amelyekkel a cég közvetlen földrajzi környezetében van kapcsolatban. A földrajzi közelség ugyanakkor nem befolyásolja a piacorientált innovációtípusok generálását, mint például a termék- és a piacon új termékinnováció vagy a marketinginnováció. Azok a cégek, amelyek a közvetlen közelükben lévő más gazdasági szereplőkkel kapcsolatba lépnek, nem jobbak az innovációs képesség szempontjából. Az ilyen típusú innovációk esetében inkább a távolsági együttműködés a változás fő mozgatórugója. Sőt, bár a városokban működő vállalkozások általában innovatívabbak az új piacon megjelenő termékinnovációk vonatkozásában, ez nem a városi környezetben, a helyi partnerekkel kialakított kapcsolatoknak az eredménye (uo.). Közép-kelet-európai területi-egyenlőtlenségi mintázatokkal ellentétben (ahol erősen polarizált innovációs rendszereket alakultak ki, lásd Varga & Sebestyén, 2015; Benedek, 2015; Benedek & Lembcke, 2017), Norvégiában a helyi együttműködés előnyei nem függenek attól, hogy egy vállalkozás a fővárosban, Oslóban, egy közepes vagy kisvárosban, vagy éppenséggel egy vidéki térségben működik-e.

A norvég esettanulmány eredményei jelentős adalékot nyújtanak ahhoz, hogy elgondolkodjunk a földrajzi közelség, az agglomeráció, a vállalkozási sűrűség és az innováció közötti kölcsönhatások mechanizmusán. Mivel gyakorlatilag nincs empirikus bizonyíték a nagyobb városok innovációban betöltött kiemelkedő szerepéről, a továbbiakban nem gondolkozhatunk a fenti kölcsönhatásokról leegyszerűsített, településméreti és méretgazdasági alapokon, vizsgálataink erőteljesebben be kell vonják, ha úgy tetszik hatékonyabban kell operacionalizálni a területi-társadalmi kontextus szerepét az innovációs feltételek létrejöttében. További lényeges

szempont, hogy az innováció minden bizonnyal összekapcsolódik a hálózatépítéssel és a hálózati partnerekkel kialakított kapcsolatrendszer jellegzetességeivel, ahol a partnerek esetenként különböző, akár nagyobb földrajzi távolságra elhelyezkedő, külföldi regionális innovációs rendszereket használhatnak az innovációs folyamat során.

A fenti bekezdésben kiemelt hangsúlyváltást a városi agglomerációktól a területi-társadalmi kontextus vizsgálat irányában jelzi a *Területi Innovációs Modell* (TIM) elméleti kidolgozása (Moulaert & Sekia, 2013). Korábbi tanulmányainkban jeleztük annak szükségét és értelmét, hogy a TIM-paradigmát megfelelő empirikus vizsgálatokkal kell alátámasztani és fogalmilag továbbfejleszteni az innováció térségi hatásainak vizsgálatában (Benedek & mtsai., 2018; Benedek, 2019; Benedek, 2020). Mint ismerjük, a szakirodalom a TIM három típusát különbözteti meg (Benedek, 2019): új ipari térségek (kaliforniai iskola), ipari övezetek (olasz iskola) és innovatív környezet (GREMI-iskola vagy párizsi iskola). Az alapfelfogás szerint a gazdasági tevékenységek olyan intézményesített kapcsolatrendszert hoznak létre, amely a lokális és a regionális társadalmi-kulturális környezetben gyökerezik. Ez a gazdaság–társadalom–terület hármasság alkotja egy területi innovációs modell lényegét, ahol a földrajzi elérhetőség és közelség meghatározó szerepet játszik az innovatív környezet létrehozásában. Ezért úgy gondoljuk, hogy a helyi és regionális társadalmi-kulturális kontextus kiemelkedő szerepet játszik az eltérő innovációs teljesítmény kialakulásában és ennek vizsgálata elengedhetetlen az innováció térbeli differenciálódásának, az innováció földrajzának megértéséhez. Kifejezetten a társadalmi innováció térbeliségének vizsgálatára legalkalmasabb TIM-modellként a GREMI által megalapozott innovációs környezetet azonosítottuk (uo.), mivel az utóbbi tartalmazza az innovációs folyamat második dimenzióját is (a gazdasági mellett), nevezetesen a szervezetek és a köztük lévő viszonyok innovációját. Ennek keretében a gazdaság–társadalom viszonyára, a gazdasági szervezés és termelés regionálisan differenciált módozatára, valamint az innovatív tevékenységekben részt vevő összes regionális szereplő közötti viszonyra kerül a hangsúly (uo.). Az innovatív környezet fogalma a tér és a gazdaság közötti dialektikus viszony értelmezésén alapszik: a tér alkotja a gazdasági folyamatok lezajlásának keretét, és ez utóbbiak döntő módon hozzájárulnak a tér átalakításához. A társadalmi innováció folyamatában felhasznált tudáskészlet szabad, nem kódolt tudás, ezért ennek áramlásában a személyi kapcsolatok és a földrajzi távolság fontos magyarázó tényezők, eltérően a technológiai innovációtól, ahol a tudáskészlet jelentős része kódolt formát ölt, ami megfosztja a távolságot magyarázópotenciáljától.

5. TÁRSADALMI INNOVÁCIÓS TÉNYEZŐK VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁG TELEPÜLÉSEIN

A vizsgálat empirikus részében az elméleti pontokban kifejtett innovációs földrajzi perspektívát alkalmaztuk a társadalmi innováció térbeliségének leírására. Egész pontosan arra voltunk kíváncsiak, hogy a társadalmi innováció feltételeként (innovációs potenciál és kapacitás oldaláról egyaránt) értelmezett tényezők esetében milyen elmozdulások történtek az egyes tényezőket mérő indikátorokban a 2012–2017-es időszakra vonatkozóan. Az idősor hosszát a megvizsgált indikátorok elérhetősége határozta meg, de nyilván nem mellékesek azok az országos makrogazdasági keretek sem, amelyek ezt az időszakot jellemezték: gazdasági növekedés, a foglalkoz-

tatottság bővülése, munkanélküliség csökkenése. Ugyanakkor alapvető és meghatározó regionális trendként megmaradt Észak-Magyarországon az országos átlagtól elmaradó gazdasági dinamika és az erős elvándorlás (Kociszky, 2021).

A vizsgálat során különbséget tettünk társadalmi-gazdasági alaptényezők és társadalmi innovációra utaló tényezők között. Az előbbieket a társadalmi innováció szempontjából releváns helyzet elemzéseként tekintettük át, míg utóbbiak vonatkozásában olyan elemeket vizsgáltunk, melyek a társadalmi innovációk generálását, létrehozását segíthetik.

1. táblázat. *Vizsgálatba bevont tényezők*

Table 1. *Factors used in the analysis*

Társadalmi-gazdasági alaptényező	Adatforrás
100 főre jutó működő vállalkozások száma	KSH – Térképes Interaktív Adatmegjelenítő
Egy főre jutó nettó jövedelem	KSH – Térképes Interaktív Adatmegjelenítő
100 főre jutó munkanélküliek száma	KSH – Tájékoztatási adatbázis
Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes népesség %-ában	KSH – Népszámlálási adatbázis
Társadalmi innovációra utaló tényező	Adatforrás
100 főre jutó nonprofit szervezetek száma	KSH – Tájékoztatási adatbázis
100 főre jutó társadalmi vállalkozások száma	KSH – Tájékoztatási adatbázis

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgálat során áttekintettük első lépésben a száz főre jutó működő vállalkozások számának elmozdulását a 2012–2017-es időszakban, annak érdekében, hogy képet kapjunk a profitorientált gazdasági tevékenységek térbeli eloszlásáról és mintázatának változásáról. Ennek során látható volt, hogy a legnagyobb mértékű pozitív elmozdulások a mutató esetében a hátrányos helyzetű térségekben történtek. Részben az észak-magyarországi régió határ menti településein, másrészt pedig a dél- és nyugat-dunántúli régióban. Itt emelkedett legnagyobb mértékben a száz főre jutó működő vállalkozások száma, amely arra utal, hogy ebben a dimenzióban lassú konvergencia indult meg Magyarország települései között (1. ábra).

A legnagyobb mértékű pozitív elmozdulások Fiad és Kisbeszterce (dél-dunántúli régió) és Alsótelekes (észak-magyarországi régió) településeken történtek, míg néhány település esetében az addig működő egy-egy vállalat megszűnt, így jelentős visszaesést könyvelhettek el (Cakóháza, Darnó, Filkeháza, Horváthertelend, Keléd, Kisnyárad, Murga, Percse, Pusztaradvány, Szentpéterfölde, Tikos, Vid, Zalaköveskút). Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a száz főre jutó működő vállalkozások száma továbbra is jelentős közép-magyarországi koncentrációt mutat. Van azonban olyan relatíve kistelepülés is, amely jelentős számú vállalatot koncentrál (pl.: a nyolcvanlakosú, Pest megyei Tésa 2226 működő vállalkozással száz főre, vagy a harmincöt lakosú, Zala megyei Sénye 807 működő vállalkozással száz főre).

1. ábra. Száz főre jutó működő vállalkozások számának változása (2012–2017)

Figure 1. Change in the number of enterprises per 100 inhabitants (2012–2017)

Forrás: saját szerkesztés

Következő lépésben elemeztük az egy főre jutó jövedelem változását is, mely a tényleges gazdasági fejlődésnek és az előbbiekben látott kismértékű konvergencia visszaigazolásának is indikátora lehet. A mutató esetében 2012–2017 között konvergencia folyamatok figyelhetők meg, mivel ebben a dimenzióban is a legnagyobb mértékű pozitív elmozdulás a vállalkozásoknál is említett észak-magyarországi régió határ menti településein, másrészt pedig a dél- és nyugat-dunántúli régióban következett be (2. ábra).

A legnagyobb mértékű pozitív folyamatok az észak-magyarországi régió három településén (Gadna, Tornanádaska és Abaújszolnok) ment végbe (jelentős részben a javuló kkv.-aktivitásnak is köszönhetően), míg a legnagyobb visszaesést Zselickislak (Somogy), Zebegény (Pest) és Zichyújfalu (Fejér) települések szenvedték el. Az egy főre jutó nettó jövedelem területi koncentrációját elemezve elmondható, hogy Budajenő, Debréte, Telki, Paks és Üröm (többségében Pest megye) rendelkezik a legmagasabb jövedelemmel a főváros mellett, míg a legalacsonyabb értékek a kedvező folyamatok ellenére is az észak-magyarországi (pl.: Csenyéte, Gadna, Tornanádaska) és dél-dunántúli régió (pl.: Teleki, Rinyakovácsi) aprófalvas településein mutathatók ki.

2. ábra. Egy főre jutó nettó jövedelem változása (2012–2017)

Figure 2. Change of the per capita net income (2012–2017)

Forrás: saját szerkesztés

A társadalmi jelzőszámok közül első körben a száz főre jutó munkanélküliek számának változását vizsgáltuk, amely a munkaerőpiaci folyamatok mellett arra is utal, hogy a fentiekben látott konvergens folyamatok (vállalkozások és jövedelmi viszonyok javulása) visszaköszönnék-e a társadalmi tényezők vonatkozásában is. Az eredmények áttekintése után azonban láthatóvá vált, hogy a gazdasági konvergencia egyelőre nem jár kéz a kézben társadalmi felzárkózással is, ugyanis az előzőekben bemutatott elmozdulásoknál árnyaltabb képet látunk. A munkanélküliség növekedése pontosan az előbb pozitív folyamatokkal (vállalkozások és jövedelem növekedése középtávon) jellemzett térségekben igazolható, míg a legnagyobb mértékű csökkenés a munkanélküliségi ráta vonatkozásában a nyugati és déli régiókban (Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl egy része, valamint Dél-Alföld egy része) ment végbe (3. ábra).

A legmagasabb munkanélküliségi rátával az észak-magyarországi régióban Endrefalva és Csenyété, míg Somogy megyében Rinyabesenyő rendelkezett, ahol a száz főre jutó munkanélküliek száma magasabb volt, mint húsz fő. A legalacsonyabb értékekkel bíró térségek a dél-alföldi és nyugat-dunántúli (pl.: Sopron) térségben mutathatók ki, ahol a száz főre jutó munkanélküliek száma alig egy fő körül mozog.

3. ábra. Száz főre jutó munkanélküliek számának változása (2012–2017)
 Figure 3. *Change in the number of unemployed persons per 100 persons (2012–2017)*
 Forrás: saját szerkesztés

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők számát a népességben belül a népszámlálás adatai tartalmazzák, amely a 2011-es évre vonatkozóan gyűjtött teljes körű adatokat, így az elemzési időhorizonthoz képest korábbi adatokkal rendelkezik. Az adatok alakulását vizsgálva elmondható, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők legnagyobb arányban a fővárosi agglomerációban, a nagyobb egyetemi központokban és vonzáskörzetükben mutathatók ki, míg az előbb vizsgált észak-magyarországi régió határ menti településein, ill. a dél-dunántúli régióban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya rendkívül alacsony (4. ábra).

A társadalmi innovációra utaló tényezők között két indikátort vizsgáltunk, a nonprofit szervezeteket és a társadalmi vállalkozásokat. Ezek területi megoszlását és időbeni változását is vizsgáltuk. A társadalmi innováció esetében, ahogy azt a különböző megközelítései is alátámasztják, kiemelten fontos a közösségi alapú, alulról jövő (bottom-up) kezdeményezések megléte, mint az újszerű megoldások egyik kiindulópontja. A nonprofit szektor hozzájárulhat a szűkös erőforrások hatékonyabb felhasználásához, ezen keresztül az életminőség növeléséhez is, ami a társadalmi innovációs törekvések egyik fő célja (Andion és mtsai., 2017; Krlev és mtsai., 2019; Szendi, 2020).

4. ábra. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes népességből (%) (2011)

Figure 4. Share of the higher educated persons from total population (%) (2011)

Forrás: saját szerkesztés

A száz főre jutó nonprofit szervezetek vonatkozásában, amelyek a társadalmi innovációk generálásában fontos szerepet játszanak, a legnagyobb mértékű pozitív változások Inke (Somogy), Ziliz (Borsod-Abaúj-Zemplén) és Zalaszabar (Zala) településeken mentek végbe, ahol rendkívüli mértékben nőtt ezen szervezetek száma a 2012–2017-es időszakban (5. ábra). Ezzel szemben például Vásárosdombó (Baranya), Zsombó (Csongrád-Csanád), Csobánka (Pest) vagy Zselickislak (Somogy) esetében csökkent a nonprofit szervezetek száma. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az ország 258 településén egyetlen nonprofit szervezet sem található.

A legtöbb nonprofit szervezettel három Borsod-Abaúj-Zemplén megyei aprófalú rendelkezik: Teresztenye, Tornabarakony és Sima (az első kettő zsáktelepülés), ahol száz főre több mint tíz szervezet jut. A települések többsége száz lakosra átlagosan egy-két nonprofit szervezettel rendelkezik. A nonprofit szervezetek eloszlásában tehát némiképp igazolódni látszik az a feltételezés, miszerint a perifériák esetében a nonprofit szervezetek által nyújtott tevékenységek kitorzsi pontot jelenthetnek a többszörös marginalizációból és periferializációból. Ennek oka lehet az is, hogy ezekben a térségekben a társadalmi-gazdasági helyzet és az elérhetőségi viszonyok miatt kevés profitorientált vállalat megtelepedése jellemző, így a lakosságnak érdemes nonprofit tevékenységet végeznie, ha megvan az ehhez szükséges kezdeményezőkézség/aktivitás.

5. ábra. Száz főre jutó nonprofit szervezetek számának változása (2012–2017)
 Figure 5. Change in the number of nonprofit organizations per 100 persons (2012–2017)
 Forrás: saját szerkesztés

Mivel a társadalmi vállalkozások esetében elsődlegesen nemcsak a profit maximalizálása a cél, hanem hasonlóan a társadalmi innovációs törekvésekhez, a helyi szinten jelentkező társadalmi (pl. munkaerőpiaci, esélyegyenlőségi, egészségügyi, kulturális) problémák kezelése, megoldása (Popoli, 2016), ezért a társadalmi innováció szempontjából releváns információt hordoznak. A jelentős számú társadalmi vállalkozással rendelkező térségekben erősebb a társadalmi érzékenység, felelősségvállalás, és hosszabb távon több ötlet, kreatív megoldás jöhet létre a kihívások kezelésére (Szendi, 2020).

A száz főre jutó társadalmi vállalkozások számát illetően (6. ábra) Záhony (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, fontos határátkelőhely a hármas határnál), Adács (Heves megye, közel az A3-as autópályához) és Áporka (Pest megye) településeken a legmagasabb a 2012–2017 időszakban megfigyelt elmozdulás (helyenként extrém magas értékekkel), míg a legnagyobb visszaesés a társadalmi vállalkozások számában Zsény (Vas megye), Zók (Baranya megye) és Aka (Komárom-Esztergom) aprótelepüléseken történt. A földrajzi elérhetőség, a településméret mindkét kategóriában fontos szerephez jut, legalábbis a leíró statisztika szintjén. Összességében 549 település esetében a 2012–2017 időszakban megszűnt az összes társadalmi vállalkozás, míg 726 település esetében egyetlen társadalmi vállalkozás sem található. Fajlagosan a legtöbb vállalkozás Iborfia (Zala), Kaszó és Patca (mindkettő Somogy) településeken van, míg a legkevesebb Tornyospálca, Ópályi (mindkettő Szabolcs-Szatmár-Bereg) és Arló (Borsod-Abaúj-Zemp-

lén) településeken. A fajlagos mutatónál a településméretnek és a földrajzi elérhetőségnek viszont kisebb szerepe van, itt a regionális kontextus mutatkozik erősebb magyarázó tényezőnek.

6. ábra. Száz főre jutó társadalmi vállalkozások számának változása (2012–2017)

Figure 6. Change in the number of social enterprises per 100 persons (2012–2017)

Forrás: saját szerkesztés

A tényezőket együttesen vizsgálva arra kerestük a választ, hogy a települések milyen komplex társadalmi innovációs hiányosságokkal rendelkeznek. Egész pontosan az országos átlag 75%-át el nem érő értékekkel rendelkező településeket tekintettük problémásnak a nonprofit szervezetek teljesítménye, a munkanélküliség és a társadalmi vállalkozások aránya tekintetében. Megállapítható, hogy a komplex problémákkal leginkább érintett települések nagyobb számban egyrészt a korábban már valószínűsített észak-magyarországi régió határ menti térségeiben, a Közép-Tisza-vidéken, másrészt pedig a dél-dunántúli térségben figyelhetők meg. Elszórtabban előfordulnak a Hortobágyon és a román–magyar határsávban is.

7. ábra. Komplex társadalmi innovációs mutató (2017)

Figure 7. Complex social innovation index (2017)

Forrás: saját szerkesztés

6. KONKLÚZIÓK

Láthattuk az eddigi részekből, hogy az innováció földrajza egy olyan innovációvizsgálati perspektívát képvisel, amelyet alapvetően három elem határoz meg: földrajzi távolság, elérhetőség és valamilyen térbeli koncentráció (városi agglomeráció, térben beágyazódott innovatív környezet, ipari körzet, regionális klaszter). Nincs általánosan elfogadott magyarázat az előbb megjelölt elemek lényegéről és gazdasági, területi hatásairól. Ebben az értelmezési mezőben a földrajzi távolság vagy közelség különböző formái és az általuk biztosított hozzáférés a társadalmi tudáshoz, a piaci és nem piaci információk alkotják a „társadalmi innováció földrajzának” meghatározó elemeit. Továbbá úgy gondoljuk, hogy a helyi és regionális kontextus kiemelkedő szerepet játszik az eltérő társadalmi innovációs teljesítmény kialakulásában, és ennek vizsgálata elengedhetetlen az innováció térbeli differenciálódásának megértéséhez.

Ugyanakkor mindez szükségesség teszi az innovációs stratégiák átgondolását. A szakirodalomban szélesen elterjedt nézet, hogy az innovációtámogatási politikák és stratégiák a csúcstechnológiák bevezetését és elterjedését, valamint a K+F-igényes iparágak támogatását célozzák meg (Asheim, 2019). A társadalmi innovációnak ebben a domináns közpolitika-felfogásban nem jutott hely. Tanulmányunk végén a fenti szűk perspektíva bővítése mellett érvelünk, és osztjuk azt a terjedő nézetet, hogy a társadalmi innovációt interaktív tanulási folyamatként értelmezve, indokolt az innováció valamennyi mozgatórugóját (mind a kínálat, mind a kereslet

oldalán, beleértve a társadalmi innovációt is) integrálni az innovációs politika átfogó megközelítésébe.

A tanulmány empirikus része a jövőben bővítésre és pontosításra szorul. Tudatában vagyunk annak, hogy az elméleti részben felállított innovációföldrajzi perspektíva az empiriában csak kismértékben köszön vissza. Elsősorban a földrajzi elérhetőség, a földrajzi közelség (távolság) és a térbeli koncentráció operatívizációja elmaradt; ezt a kutatás folytatásában pótoljuk, a statisztikai eszköztár és a felhasznált adatok bővítésével. Ugyanakkor mindenképpen releváns vizsgálni a felsőfokú végzettséggel rendelkezők eloszlásának területi mintázatait is, hiszen nem csupán a képzettségi szintről ad áttekintést, de utal arra is, hogy hol vannak azok a hotspot térségek, amelyek esetleg potenciális startupok (beleértve társadalmi vállalkozásokat is) létrehozását indukálhatják.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Aghion, P., Akcigit, U., Bergeaud, A., Blundell, R., & Hémous, D. (2018). Innovation and top income inequality. *The Review of Economic Studies*, 86(1), 1–45. <https://doi.org/10.1093/restud/rdy027>
- Andion, C., Moraes, R. L., & Gonsalves, A. (2017). Civil society organizations and social innovation. How and to what extent are they influencing social and political change? *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, (90), 5–34. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.90.8808>
- Asheim, B. T. (2019). Smart specialisation, innovation policy and regional innovation systems: what about new path development in less innovative regions? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32(1), 8–25. <https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1491001>
- Asheim, B. T., & Gertler, M. S. (2005). The geography of innovation: regional innovation systems. In J. Fagerberg, D. C. Mowery (szerk.). *The Oxford Handbook of Innovation* (291–317. o.). Oxford University Press.
- Audretsch, D., & Feldman, M. P. (1996). R&D spillovers and geography of innovation and production. *The American Economic Review*, 86(3), 630–640.
- Audretsch, D., & Link, A. N. (2018). Innovation capital. *The Journal of Technology Transfer*, 43(6), 1760–1767. <https://doi.org/10.1007/s10961-018-9700-6>
- Benedek, J. (2000). *A Társadalom térbelisége és térszervezése*. Risoprint.
- Benedek, J. (2002). A földrajz térszemléletének hullámai. *Tér és Társadalom*, 16(2), 21–40.
- Benedek, J. (2004). *Amenajarea teritoriului și dezvoltarea regională*. Presa Universitară Clujeană.
- Benedek, J. (2006a). *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Presa Universitară Clujeană.
- Benedek, J. (2006b). Urban policy and urbanisation in the transition Romania. *Romanian Review of Regional Studies*, 2(1), 51–64.
- Benedek, J. (2015). Spatial differentiation and core-periphery structures in Romania. *Eastern Journal of European Studies*, 6(1), 49–61.

- Benedek, J. (2019). Az innováció földrajza. In T. Sebestyén Szép, Z. Nagy (szerk.). *Embertér-idő* (32–42. o.). Bíbor Kiadó.
- Benedek, J. (2020). A társadalmi innováció társadalmi-gazdasági, fenntarthatósági feltételeinek vizsgálata észak-magyarországi viszonylatban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 17(3), 30–43. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2020.20>
- Benedek, J., & Veress, N. (2013). Economic Disparities and Changes in the Convergence of the Romanian NUTS 2 and NUTS 3 Regions. *Romanian Review of Regional Studies*, 9(1), 85–90.
- Benedek, J., Kocziszky, Gy., Veresné Somosi, M., & Balaton, K. (2015). Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12(2), 4–23.
- Benedek, J., & Moldovan, A. (2015). Economic convergence and polarisation: towards a multi-dimensional approach. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64(3), 187–203.
- Benedek, J., Kocziszky, Gy., Veresné Somosi, M., & Balaton, K. (2016). Generating and Measuring Regional Social Innovation. *Theory, Methodology, Practice*, 12(SI), 14–25.
- Benedek, J., & Lembcke, A. (2017). Characteristics of recovery and resilience in the Romanian regions. *Eastern Journal of European Studies*, 8(2), 95–126.
- Benedek, J., Sebestyén, T., & Bartók, B. (2018). Evaluation of renewable energy sources in peripheral areas and renewable energy-based rural development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 90(7), 516–535. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.03.020>
- Benedek, J., Kocziszky, Gy., & Veresné Somosi, M. (2018). Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: technológiai innovációtól társadalmi innovációig. *Erdélyi Társadalom*, 16(2), 11–30. <https://doi.org/10.17177/77171.206>.
- Cebotari, S., & Benedek, J. (2017). Renewable energy project as a source on innovation in rural communities. *Sustainability*, 9(4), 509. <https://doi.org/10.3390/su9040509>
- Desmarchelier, B., Djellal, F., & Gallouj, F. (2020). Mapping social innovation networks: Knowledge intensive social service as system builders. *Technological Forecasting and Social Change*, (157), 120068.
- Fitjar, D. R., & Rodríguez-Pose, A. (2020). Where cities fail to triumph: the impact of urban location and local collaboration on innovation in Norway. *Journal of Regional Science*, 60(1), 5–32. <https://doi.org/10.1111/jors.12461>
- Kocziszky, Gy. (2021). *Észak-Magyarország* (kézirat, megjelenés alatt).
- Kocziszky, Gy., & Szendi, D. (2018). Regional Disparities of the Social Innovation Potential in the Visegrad Countries: Causes and Consequences. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 12(1), 35–41. <https://doi.org/10.2478/ejser-2018-0004>
- Krlev, G., Anheier, H. K., & Mildenberger, G. (2019). Introduction: Social Innovation - What Is It and Who Makes It? In H. K. Anheier, G. Krlev, & G. Mildenberger (szerk.). *Social Innovation, Comparative Perspectives* (3–36. o.). Routledge.
- Lengyel, I., & Rechnitzer, J. (2004). *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus.
- Moulaert, F., & Sekia, F. (2003). Territorial Innovation Models: a critical survey. *Regional Studies*, 37(3), 289–302.

- Moulaert, F., MacCallum, D., Mehmood, A., & Hamdouch, A. (2013). *The international handbook of social innovation. Collective action, social learning and transdisciplinary research*. Edward Elgar.
- OECD (2016). *Social Innovation Policy Framework for Croatia*. Policy Handbook, OECD Global Relations, South East Europe.
- Péti, M., Czene, Zs., & Horkay, N. (2009). A területfejlesztés (örök?) dilemmái – Vitaindító. *Falu, város, régió*, (3), 5–16.
- Popoli, P. (2016). Social Enterprise and Social Innovation: A Look Beyond Corporate Social Responsibility. In R. Laratta (szerk.). *Social Enterprise – Context-Dependent Dynamics In A Global Perspective*. Intech Open.
- Sikos, T. T. (2020). *Társadalmi innováció – Társadalmi jólét*. (Kézirat, megjelenés alatt).
- Szendi, D. (2018). A társadalmi innovációs potenciál mérésének lokális szintű lehetőségei. *Erdélyi Társadalom*, 16(1), 31–58. <https://doi.org/10.17177/77171.207>
- Szendi, D. (2020). *Az Észak-magyarországi régió társadalmi innovációs potenciálja*. (Kézirat.)
- Varga, K., Tóth, G., & Nagy, Z. (2020). Examination of social innovation potential characteristics in the example of County. *Theory Methodology and Practice: Club of Economics in Miskolc*, 16(1), 65–76.
- Terstriep, J., & Rehfeld, D. (2020). Bridging local embeddedness and global dynamics – the economics of social innovation. *European Planning Studies*, 28(5), 853–863. <https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1766106>
- Varga, A., & Sebestyén, T. (2015). Innováció Kelet-Közép-Európában. *Közgazdasági Szemle*, LXII(szept.), 881–908.